

INTERNATIONAL JOURNAL OF
ISLAMIC ECONOMICS AND
FINANCE STUDIES

*Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları
Dergisi*

March 2018,
Vol:4, Issue:1
e-ISSN: 2149-8407

Mart 2018,
Cilt:4, Sayı: 1
p-ISSN: 2149-8407

journal homepage: <http://ijisef.org/>

Hz. Peygamber (s. a.v.) ve Hulefâ-i Râşidîn Dönemlerinde Zekât

Soner Duman

Doç, Dr, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, duman@sakarya.edu.tr

Doi: 10.25272/j.2149-8407.2018.4.1.04

ÖZET

Zekât, İslam'ın şartları arasında yer alan, hem ibadet hem de vergi yönü bulunan bir ibadettir. İslam tarihinde zekât bir yandan fakirlik probleminin aşılmasında bir vasıta olarak görülürken diğer yandan devlete itaatin de sembolü olarak addedilmiştir. Fıkıh kitaplarında zekâta ilişkin hükümlerin hangi tarihsel zemine dayandığını bilmek son derece önemlidir. Bu makalede Hz. Peygamber ve dört halife döneminde zekâta ilişkin hükümlerin konulma süreci tarihsel açıdan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zekât, vergi, dört halife, ekonomi, finans

Keywords: Zakat, tax, four caliphs, economy, finance

ABSTRACT

The zakat is such a praying that takes a place between the main topics of Islam and which has both aspects of praying and tax. The zakat has been considered as an instrument to pass over the problem of necessity and on the other hand the symbol of obedience to the state. It is very important to know on which historical bases that the rules of the zakat in the fiqh books depend on. In this article we tried to mention the historical process of instituting the laws about the zakat in the period of the Prophet (pbuh) and the four caliphs.

© 2018 PESA All rights reserved

Giriş

İnsanların maddî olarak eşit şartlarda yaratılmadıkları bilinen bir gerçektir. Tarihin ilk döneminden itibaren insanlar arasında maddî açıdan kendi ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olanlar olduğu gibi kendisi ya da bakımı altındaki şahısların ihtiyaçlarını karşılayamayanlar ve bu konuda zorlananlar da buluna gelmiştir. Kendi ihtiyacını karşıladıktan sonra ihtiyaç fazlası maddî imkânlarla sahip olanların bu imkânlarını ihtiyaç sahipleriyle paylaşması insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Bu anlamda bütün toplumlarda yardımlaşma ve dayanışma örneklerine rastlamak mümkündür. İslam âlimleri, Kur'an'da yer alan kimi ifadelerden yola çıkarak bizzat “zekât” ibadetinin Allah tarafından gönderilen bütün şeriatlarda mevcut olduğu sonucuna ulaşmışlardır.¹

Hız. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olarak gönderilmesi öncesinde Arap toplumunda da servet ve gelir sahibi olanlar ile bu imkânlarla sahip olamayan insanlar bulunmaktaydı. Bu dönemde servet sahiplerinin önemli bir kısmını “servetlerini bir sömürü aracı olarak kullanan”, “fakir-fukara ile ilgilenmeyen”, “mallarını yalnızca kendi arzularını tatmin etmek için kullanan” kimseler oluşturmaktaydı. Bununla birlikte câhiliye döneminde bile kerem, sehâ, cûd vb. gibi isimlerle anılan cömertlik üstün bir tavır olarak görülüp yüceltilmekteydi. Bu anlamda câhiliye döneminde sayıları az da olsa cömertliği, fakir-fukaraya yardımları ile meşhur olmuş kimseler de bulunmaktaydı.

Bunun bir örneğini Hakîm bin Hizâm ile ilgili şu hadiste görmekteyiz: Hakîm, Allah Resûlü'ne şunu sordu: “Ey Allah'ın elçisi! Ben câhiliye döneminde ibadet olarak sadaka vermek, köle azat etmek, akrabaya iyilik etmek gibi bir takım güzel davranışlarda bulunuyordum. Bundan dolayı benim için bir ecir var mıdır?” Resûlullah şöyle cevap verdi: “Sen, geçmişte yaptığın güzel şeyler [senin adına amel defterinde kaydedilmiş olmak] üzere Müslüman oldun.”²

Hız. Muhammed'in (s.a.v.) peygamber olarak gönderilmesi ile birlikte daha ilk andan itibaren inanç alanında tevhidi vurgulayan vahiy, Mekke döneminin belli başlı toplumsal problemlerine de eğilmiştir. Bu kapsamda olmak üzere Mekke'de indirilen sûrelerin temel mesajları arasında toplumda zayıf konumda bulunan fakirler, miskinler, köleler ve yetimlere özel bir ilginin gösterildiği görülür. Mekke'de indirilen sûrelerde sıklıkla yemek yedirmek (it'am)³, vermek (i'tâ / itâ)⁴ teşvik edilir. Dahası yoksulu doyurmaya teşvik etmeyenler kınanır.⁵

Zekâta ilişkin ahkâm, İslam'ın amelî hükümlerinin pek çoğunda olduğu gibi bir anda konulmuş olmayıp tedricen konulmuştur. zekât ahkâmının Mekke ve Medine dönemlerinde Kur'an'da ve Sünnetteki teşri sürecini ele alacağız.

1. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE ZEKÂT

1.1. Mekke Döneminde Zekât

Mekke döneminde, zenginlerin fakirlere yönelik malî yardımlarını konu edinen âyetlerde geçen “zekât” ve “hak” kelimeleri, söz konusu dönemde “müessese olarak zekât” konusunda yol gösterici olacaktır.

1.1.1. Mekkî Sûrelerde Geçen “Zekât” İfadesinin Medlûlünün Belirlenmesi

(زَكَا) fiilinden türetilen “zekât” kelimesi “kişinin nisap miktarı malı içinden çıkarıp fakirlere verdiği mal miktarı” anlamında kullanıldığı gibi “zekât verme fiili” anlamında da kullanılmaktadır. Bir başka deyişle “zekât” hem isim hem de masdar olarak Kur'an'da kullanılmaktadır.⁶

Zekât, sözlükte “Allah'ın bereketi ile hâsıl olan artış” anlamına gelmektedir. Söz konusu bereket, dünyevî hususlarda olabileceği gibi uhrevî konularda da olabilir. Araplar ekinin bereketlenip artmasını ifade etmek üzere (زَكَا الزَّرْع) derler. Bu fiil aynı zamanda “temizlemek / arındırmak” anlamına da gelmektedir. Kişinin, Allah hakkı olarak malından çıkarıp fakirlere verdiği yardıma da “zekât” adı verilmiştir. Söz

¹ Örnek olarak bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, XI, 103-104.

² Buhârî, *Zekât*, 23; Müslim, *İman*, 123.

³ Yâsin, 36/47; el-Müddessir, 74/44; İnsan, 76/8-9;

⁴ el-Leyl, 92/5, 18; el-Mü'minûn, 22/60.

⁵ el-Fecir, 89/18; el-Mâûn, 107/3.

⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, III, 176.

konusu mâlî yardıma bu adın verilmesinin sebebi malda bereketlenme ümidine sebep olması veya kişinin nefsinin temizlemesi yahut da her ikisidir.⁷

Zekât sözcüğü, mâlî yardım anlamında Kur'an'da 30 defa geçmektedir. Bunların 26'sında "zekât" ve "namaz" aynı âyette emredilmekte, bir yerde ise aynı âyette olmamakla birlikte birbiri peşi sıra namaz ve zekâttan söz edilmektedir.⁸ Kalan üç yerde zekât, namazdan ayrı olarak tek başına geçmektedir.⁹

Zekât sözcüğü, Mekkî sûrelerin 7 tanesinde 8 defa yer alır ve bunların biri hariç diğerlerinde namazla birlikte zikredilir. Bunlardan el-Müzzemmil sûresi Mekke'de indirilmiş olmakla birlikte, zekât sözcüğünün yer aldığı son âyetin Medine'de indirildiği belirtilir. Söz konusu âyet dışında Mekkî sûreler içinde "zekât" sözcüğünün yer aldığı âyetler şunlardır:

- a. "Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."¹⁰
1. "(İsmail) âilesine namazı ve zekâtı emrederdi; Rabbi nezdinde de hoşnutluk kazanmış bir kimse idi."¹¹
 2. "Onları, emrimiz uyarınca doğru yolu gösteren önderler yaptık ve kendilerine hayırlı işler yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Onlar, daima bize ibadet eden kimselerdi."¹²
 3. "Onlar ki zekâtı verirler."¹³
 4. "Onlar ki, namazı kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar."¹⁴
 5. "İnsanların mallarında artış olsun diye vermiş olduğunuz faiz Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla vermiş olduğunuz zekâta gelince [işte bu şekilde zekât verenler, Allah katında sevaplarını] kat kat arttıranlardır."¹⁵
 6. "O kimseler, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar ahirete de kesin olarak iman ederler."¹⁶
 7. "Ortak koşanların vay haline! Onlar zekâtı vermezler; ahireti inkâr edenler de onlardır."¹⁷

Mekke döneminde zekât sözcüğünün yer aldığı bu âyetlerde dikkat çeken özellikleri şu şekilde belirtmek mümkündür:

Âyetlerin beşinde "zekât", namaz ile birlikte, birinde ise farklı âyette olmakla birlikte art arda, birinde yalnız olarak zikredilmiştir.

Âyetlerin tümünde zekât emir değil haber formatında zikredilmiştir.

Âyetlerin üçünde önceki peygamberler (Hz. İsa ve Hz. İsmail) ve önceki ümmetlerin zekât verdiği belirtilmiş, diğer üç âyette ise müminlerin özelliği olarak zikredilmiş, son âyette müşriklerin özelliğinin zekât vermemek olduğu belirtilmiştir.

Mekkî sûrelerde yer alan "zekât" kelimesinin farz olan zekât anlamında kullanılıp kullanılmadığı konusu, doğrudan zekâtın ne zaman farz kılındığı konusuyla ilgilidir. Bu konuda üç görüş ileri sürülmüştür:

1.1.2. Zekâtın Farz Kılınma Zamanı Konusundaki Görüşler

⁷ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* s. 380-381; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, I, 573-574; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 149; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 309.

⁸ el-Mü'minûn, 23/1-4.

⁹ el-A'râf, 7/156; er-Rum, 30/39; Fussilet, 41/6-7.

¹⁰ Meryem, 19/31.

¹¹ Meryem, 19/55.

¹² el-Enbiyâ, 21/73.

¹³ el-Mü'minûn, 23/4.

¹⁴ en-Neml, 27/3.

¹⁵ er-Rûm, 30/39

¹⁶ Lokman, 31/4.

¹⁷ Fussilet, 41/6-7.

Zekâtın ilk olarak ne zaman farz kılındığı ile ilgili olarak üç görüş bulunduğu görülmektedir.

1.1.2.1. Zekât, Mekke'de farz kılınmıştır.

Bir grup âlim, zekâtın Mekke'de farz kılındığını ve yukarıda geçen âyetlerde yer alan “zekât” sözcüklerinin de farz olan zekât anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir. Aşağıda bunlara temas edeceğiz.

İbn Huzeyme (ö. 311-923), *Sahih* adlı eserinde zekâtın Habeşistan'a hicretten önce farz kılındığını belirtir. Zira Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sözcüsü olan Cafer b. Ebi Talib, Necâşi ile yaptığı konuşmada Hz. Peygamber'in kendilerine neyi emrettiği sorusu üzerine Câfer; zekâtı namaz ve oruç birlikte zikretmiştir. Bu ifade, zekâtın Habeşistan hicreti öncesinde farz kılınmış olmasını gerektirir.¹⁸ Son dönem âlimlerden İbn Useymîn de zekâtın aslının Mekke'de farz kılındığını, zekât verilecek mallar, zekât nisapları ve zekâtın sarf yerlerinin ise Medine'de belirlendiğini belirtir. Bunun hikmetini, Mekke'de iken müminleri, malî yardımda bulunmaya alıştırmak şeklinde açıklar.¹⁹

İbn Hacer, zekâtın farz kılınma tarihi ile ilgili olarak bu rivayeti problemlili bulur. Çünkü o hadiste beş vakit namaz da Ramazan orucu da farz kılınmış değildi. Söz konusu hadisin yorumlarından birine göre Necâşi'nin bu hususları Câfer'e sorması, Habeşistan'a ilk geldiği dönemlerde olmayıp daha sonraki dönemlerdedir. Câfer, namaz, oruç ve zekâtın peygamberimize farz kılındığı haberini aldıktan sonra bunu Necâşi'ye bildirmiş olmalıdır. Bu yorumu da problemlili gören İbn Hacer'e göre hadis sahih kabul edildiği takdirde yapılabilecek en iyi yorum şudur: Bu hadiste “beş vakit namaz”, “Ramazan orucu” ve “nisap miktarı ve malın yıllanma şartının söz konusu olduğu zekât” ibadetinden söz edilmiş olmayıp genel anlamıyla namaz kılmak, oruç tutmak ve zekâtın söz edilmiştir.²⁰

Müminlerin bir özelliği olarak üç âyette zikredilen “zekât vermek” ifadesindeki zekâtı, müfessirlerin büyük çoğunluğu “farz olan zekât” anlamında yorumlamıştır.²¹ Bu bağlamda İbn Kesîr, Mekke'de indirilmiş olan Mü'minûn sûresinin “onlar ki zekâtı yerine getirirler” âyetini tefsir ederken şunları söyler:

“Bu âyet Mekke'de indirildiği ve âlimlerin çoğunluğuna göre zekât Medine'de hicretin ikinci yılında farz kılındığı halde onlar bu âyette geçen zekâtın, malların zekâtı olduğu görüşündedir. Zâhir olan, Medine'de farz kılınan şeyin nisaplar ve özel miktarlar olduğudur. Yoksa zekâtın aslı Mekke'de farz kılınmıştır. Nitekim Yüce Allah, Mekke'de indirilen En'âm sûresinde “hasat zamanında onun hakkını verin”²² buyurmuştur.²³

Fahredden er-Râzî de aynı âyetin tefsirinde zekâtın aslının Mekke'de farz kılındığını belirtmiştir.²⁴ Söz konusu âyette geçen zekât kelimesinin, “farz olan zekât” anlamında olduğunu Taberî²⁵, Beğavî²⁶, Zemahşerî²⁷, Fahreddin er-Râzî²⁸, Kurtubî²⁹, Beyzâvî³⁰, Neseî³¹ gibi farklı mezheplerden müfessirler bulunmaktadır.

¹⁸ İbn Huzeyme, IV, 13; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebevîyye*, I, 336.

¹⁹ el-Useymîn, *eş-Şerhu'l-mumtî' alâ Zâdi'l-müstakni'*, VI, 12.

²⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 313.

²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 10.

²² el-En'âm, 6/141.

²³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 462.

²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XIII, 164.

²⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XIX, 10.

²⁶ Beğavî, *Meâlimü't-tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân*, V, 409.

²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 176.

²⁸ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXIII, 261.

²⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, XII, 105.

³⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzil*, IV, 82.

³¹ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, II, 459.

1.1.2.2. Medine’de hicretin 2. yılında farz kılınmıştır.

Âlimlerin çoğunluğu zekâtın hicretin ikinci yılında Ramazan orucundan önce farz kılındığı görüşünü tercih etmişlerdir.³² Bu görüşün delili olarak zikredilen hususlar arasında şunlar zikredilmektedir:

a) Orucun farz kılındığını bildiren âyetin³³ hicretten sonra Medine’de indirildiği konusunda görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

b) Ahmed bin Hanbel, İbn Huzeyme, Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim’in Kays bin Sa’d bin Ubade’den rivayet ettiği hadiste şu ifadeler yer almaktadır: “Resûlullah zekâtın farziyeti indirilmeden önce bize fitır sadakasını emretti. Sonra zekâtın farz kılındığına ilişkin hüküm indirilince fitır sadakasını bize ne emretti ne de yasakladı. Biz fitır sadakasını veriyoruz.” Bu hadis fitır sadakasının zekâttan önce farz kılındığını göstermektedir. Bu ise zekâtın Ramazan orucunun farz kılınmasından sonra farz kılındığını gösterir.³⁴

İbn Hişâm, net bir tarih vermemekle birlikte zekâtın Medine döneminin başlarında farz kılındığını belirtir.³⁵

1.1.2.3. Medine’de hicretin 9. yılında farz kılınmıştır.

İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh* adlı eserinde zekâtın hicretin 9. Yılında farz kılındığını ve Resûlullah’ın o sene zekât memurlarını etrafa gönderdiğini belirtmiştir.³⁶

İbn Hacer bu görüşü, zekâtın daha önceki dönemlere ilişkin hadislerde zikredilmesi sebebiyle problemlili görmüştür. Ayrıca Ebu Süfyan’ın Bizans kralı Heraklyus ile görüşmesi hicrî 7. yılın başına rastlamakta olup söz konusu görüşmede “o bize zekâtı emrediyor” ifadesi geçmektedir. Hicrî 9. yılda zekâtın farz kılınması değil, zekât memurlarının zekât toplamak üzere etrafa gönderilmesi söz konusu olmuştur.³⁷

Çağdaş âlimlerden Temîmî, yukarıdaki görüşlerin üçünü de birleştirerek bir sentez denemesinde bulunur ve zekâtın farz kılınmasının üç aşamalı olarak gerçekleştiğini belirtir. İlk aşamada Mekke’de zekât herhangi bir tahdid ve tafsil söz konusu olmaksızın mutlak olarak farz kılınmıştır. Bu aşamada maddî durumu yerinde olan müminlere, maddî durumu yerinde olmayan kimselere iyilik etme, yemek yedirme, sadaka emredilmişti. İkinci aşama, hicretin ikinci yılında gerçekleşmiş olup bu aşamada zekât verilecek mallar, nisap miktarları ve verilecek zekât miktarları belirlenmiştir. Üçüncü aşama ise hicretin dokuzuncu yılına tekabül eder. Bu aşamada Resûlullah, zekât toplamak üzere etrafa zekât memurları göndermiştir.³⁸

1.1.3. Mekkî Sûrelerde Geçen “Hak” Kelimesinin Medlûlünün Belirlenmesi

Kur’an’ın Mekke’de indirilen sûrelerinde dikkat çeken ifadelerden birisi de “hak” kavramının kullanımınıdır. Bu dönemde indirilen ve içinde “hak” kelimesinin “malî yardım” anlamında kullanıldığı âyetler şunlardır:

1. “Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O’dur. Herbiri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.”³⁹
2. “Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.”⁴⁰

³² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 313; Aynî, *el-Binâye*, III, 288.

³³ el-Bakara, 2/183.

³⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 313-314.

³⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebevîyye*, I, 508.

³⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, II, 156.

³⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, III, 313.

³⁸ Temîmî, *Tavdihu’l-ahkâm min buluği’l-merâm*, III, 289.

³⁹ el-En’âm, 6/141.

⁴⁰ el-İsrâ, 17/26.

3. “O halde sen, akrabaya, yoksula, yolda kalmıŖa hakkını ver. Allah'ın rızasını isteyenler için bu, en iyisidir. İşte onlar kurtuluŖa erenlerdir.”⁴¹
4. “Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı.”⁴²
5. “Mallarında, isteyen ve mahrum olan için bir hak vardır.”⁴³

Bu âyetlerin ilk üçü emir, son ikisi ise haber şeklindedir.

İlk âyette kastedilen hakkın ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüŖtür. Bu konuda ileri sürülen görüşlerin üç grupta toplandığı görülür:

- a) Bu âyette kastedilen “hak”, farz olan zekâttır.
- b) Farz olan zekât dıŖında, ürünün hasat zamanında fakirlere o üründen verilen miktarı belirsiz maddî yardımdır.
- c) Bu, zekâtın farz kılınmasından önce müminlere emredilen bir yardım idi. Sonradan zekâtın farz kılınmasıyla yürürlükten kaldırılmıŖ, malda zekât dıŖında başka bir yükümlülük getirilmemiŖtir.⁴⁴

Benzer ihtimalleri Mâturîdî de zikretmiŖtir.⁴⁵

Taberî her üç görüşü de zikrettikten sonra üçüncü görüşü kabul ettiğini belirtmiŖtir. Taberî bunun gerekçesini Ŗöyle belirtir: “Ekinlerin zekâtı onlar biçildikten, baŖađından ayrılıp buğday haline getirildikten sonra onda bir veya yirmide bir alınır. Hurmanın zekâtı ise hurmanın kuruması sonrasında alınır. Oysa yukarıdaki âyette hasat zamanında yani ürünün toplanma zamanında hakkının verilmesi emredilmiŖtir. Ekinler ürünlerin hasat zamanında baŖađında bulunmakta olup buğday baŖaktan ayrılmamıŖtır. Yine hurmalar da toplanma zamanında kuru değil yaŖtır. Ŗu halde yukarıdaki âyette kastedilen “hak” ile verilmesi farz olan zekât farklıdır.”⁴⁶

ZemahŖerî de bu âyetle ilgili olarak iki farklı ihtimalden söz eder. Kendisi tarafından ilk olarak zikredilen ve güçlü bulduğu anlaŖılan görüşe göre burada kastedilen “hak” zekâttan farklı bir yardımdır. Zira bu âyet Mekkî olduğu halde zekât Medine’de farz kılınmıŖtır. Bu hak, zekâtın farz kılınmasıyla neshedilmiŖtir. ZemahŖerî’nin temrîz sigasıyla belirttiği diğer görüşe göre ise bu âyet Medine’de indirilmiŖ olup “hak” ile farz olan zekât kastedilmiŖtir.⁴⁷

Fahreddin er-Râzî, Taberî’nin zikrettiği üç ihtimali zikrettikten sonra kendisi ilk görüşü, yani burada zikri geçen “hak” kelimesinin farz olan zekâtı ifade ettiği görüşünü tercih eder.⁴⁸

Zâriyât ve Meâric sûrelerinde “onların mallarında isteyen ve mahrum olanlar için bir hak vardır” şeklinde ifade edilen hakkın ne olduğu konusunda da tefsirlerde iki görüş serdedilmiŖtir. Bunlardan birine göre söz konusu hak zekâttır. Diğer görüşe göre ise zekât dıŖında bir haktır.⁴⁹

Akrabaya, yolcuya, yolda kalmıŖa hakkını vermeyi emreden ayetlerde geçen hak kelimesi ile ilgili olarak da iki farklı yorum yapılmıŖtır. Bunlardan birine göre burada geçen “hak” farz olan zekâttır. Bir başka görüşe göre ise mendup olan yardımlardır.⁵⁰

⁴¹ er-Rûm, 30/38.

⁴² ez-Zâriyât, 51/19.

⁴³ el-Meâric, 70/25.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII, 158-171; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, VII, 100.

⁴⁵ Mâturidî, *Te’vîlatü Kur’an mehli’s-sünne*, X, 207.

⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XII, 170-171.

⁴⁷ ZemahŖerî, *el-KeŖşâf*, II, 72-73.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIII, 164.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, XXIII, 612-613; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, V, 366; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XXX, 645.

⁵⁰ Mâturidî, *Te’vîlatü ehli’s-sünne*, VII, 34.

1.2. Medine Döneminde Zekât

1.2.1. Medine Döneminde İndirilen Sürelerde Zekât Konusunun Ele Alınışı

Zekât konusunda Mekke dönemine ilişkin yegâne tartışma konusunu –yukarıda belirttiğimiz üzere– zekâtın o dönemde farz kılınıp kılınmadığı konusu teşkil etmekteydi. Zekâta ilişkin diğer bütün hükümlerin Medine döneminde teşri kılındığı anlaşılmaktadır. Zekâta ilişkin hükümlerin Medine’de neredeyse tamamen sünnet tarafından teşri kılındığı görülür. Kur’an’da zekât ahkâmına ilişkin Medine dönemindeki tek fikhî hükmün zekât sarf yerlerini belirleyen âyet (et-Tevbe, 9/60) olduğunu söyleyebiliriz.

Medine döneminde indirilen âyetlerde farz kılınan mâli yardımı ifade etmek üzere “zekât” kelimesi yanında özellikle “sadaka” kelimesi ve bunun çoğulu olan “sadakât” kelimelerinin de kullanıldığı görülür. Bunun yanında genel anlamda fakirlere yardım etmeyi ifade eden “infak” ve “ihsan” gibi kelimeler ve türevlerinin de sıklıkla kullanıldığı görülür.⁵¹

Âlimlerin zekâta ilişkin âyetlerin yorumlarına bakılırsa Kur’an’da da zekâta ilişkin ahkâmın kendi içinde bir tadrîcilik gösterdiği görülür. Bu aşamaların ilki olduğu kabul edilen âyet şudur:

“Sana ne [miktar] infak edeceklerini soruyorlar. De ki: [İhtiyaçlarınızdan] artanı / imkânınız dâhilinde olanı / kolay olanı.”⁵²

İnfaka ilişkin Kur’an’daki teşvikler üzerine Amr İbni’l-Cemûh “ne kadar infakta bulunalım?” diye Allah Resûlü’ne sormuş, bunun üzerine yukarıdaki âyet indirilmiştir. Bu âyette herhangi bir miktar zikredilmemiş olup “ihtiyaçlarınızdan artan, infak etmeniz halinde size sıkıntı verip de muhtaç duruma düşürmeyecek olan miktarda infakta bulunun” buyrulmuştur. Kelbî’nin belirttiğine göre bu âyetin indirilmesinden sonra kişi elinde bulunan mallara bakıp kendisinin ve bakımında olanların bir yıllık ihtiyacının ne kadar olduğunu hesaplar, artan kısmını ise infak ederdi. Şayet el emeğiyle geçinen bir kimse ise kendisine ve âilesine bir gün yetecek kadarını ayırıp fazlasını infak ederdi. Farz olan zekâta ilgili âyetler indirilince bu âyet neshedildi.⁵³

Bu görüşü esas aldığımızda şunu söylemek mümkündür: Mekke döneminde önce zekât, hiçbir miktar belirlenmeksizin farz kılındı. Medine döneminin başlarında da “ihtiyaç fazlası” olan miktarın infak edilmesi emredilerek yine herhangi bir miktar belirlenmedi.

1.2.2. Sünnette Zekât

Zekâtın müesseseleşme sürecini sünnet üzerinden takip etme konusunda en büyük problem özellikle konu ile ilgili hadislerin tarihinin belirlenmesine ilişkindir. Hz. Peygamber zekâta ilişkin ahkâmı bir anda teşri kılmamış buna ilişkin hükümler gelişen bir olay, sorulan bir soru üzerine konulmuştur.

Âlimler arasında genel kabul görülen görüşe göre “zekât verilecek mallar”, “nisap miktarları” ve “zekât olarak ödenecek mal miktarları” hicretin ikinci yılında belirlenmiştir. Zekâtın sarf yerlerine ilişkin en ayrıntılı düzenleme ise Tevbe sûresinde ilgili âyetin indirilmesiyle teşri kılınmıştır. Bunun dışında ayrıntıları sünnette yer alan pek çok hüküm ve uygulamanın net olarak ne zaman başladığını tespit etmek son derece güçtür.

Aşağıda Hz. Peygamber’in Medine’de zekâta ilişkin açıklama ve uygulamalarına genel bir bakış açısı yaparak zekâtın müesseseleşme sürecine ilişkin bazı tespitlerde bulunmaya çalışacağız.

1.2.2.1. Zekâtın İslam’ın Şartları Arasında Sayılması

Kur’an’da zekâtın neredeyse sürekli bir biçimde namaz ile birlikte zikredilmesine paralel olarak Hz. Peygamber’in de Medine döneminin farklı zaman dilimlerinde kendisine İslam ve iman ile sorulan sorulara cevap verirken neredeyse cevaplarının tümünde zekâtı namazla birlikte İslam’ın bir şartı olarak

⁵¹ Kurtubî, bu kelimeler arasındaki ilişkiyi ifade etmek üzere Dahhâk’ten şu görüşü aktarır: “Zekât ancak kendisine tahsis edilmiş kelime olan zekât kelimesi ile ifade edilir. Zekât dışında bir kelime kullanıldığında bu kelime farz ve nâfile olarak anlaşılmaya müsaittir. İnfak sözcüğü kullanıldığında bundan yalnızca nâfile olan yardım anlaşılır. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 179.

⁵² el-Bakara, 2/219.

⁵³ Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, III, 62.

zikrettiği görülür.⁵⁴ Böylelikle zekâtın farziyeti, İslam'ın şartı olduğu perçinlenmiş olduğu gibi namaz kadar önemli görüldüğü de ifade edilmiş oluyordu.

1.2.2.2. Zekât Konusunda Teşvik ve Sakındırma

Hz. Peygamber, zekâtını usulünce ödeyenleri âhirette bekleyen mükâfattan söz etmiş, zekâtını ödemeyenlerin ise âhirette nasıl bir azapla karşılaşacağını ayrıntılı olarak anlatmıştır.⁵⁵ Bunun yanında kimi hadislerde zekâtını ödemeyenlerin mallarının yarısına el konulacağı da ifade edilmiştir.⁵⁶ Bununla birlikte tarihsel kayıtlarda bu uygulamanın herhangi bir örneğine rastlamıyoruz.⁵⁷

Zekâtını getirenler için dua ederdi. Bu, bir tür manevî teşvik anlamı da taşımaktaydı.⁵⁸

1.2.2.3. Zekât Mallarının, Mallara İlişkin Nisapların ve Verilecek Miktarların Belirlenmesi

Hz. Peygamber altın, gümüş, deve, sığır, koyun, keçi, hurma ve üzüm gibi mallarda zekâtın farz olduğunu belirtmiş, bunların nisap miktarlarını ve bu nisaba ulaştığında ödenecek zekât miktarlarını bizzat belirlemiştir.⁵⁹

Hz. Peygamber döneminde belirlenen zekât nisapları şu şekildedir⁶⁰:

- Gümüşten 200 dirhem,
- Altından 20 miskal,
- Koyundan 40-120 arası 1 koyun, 121-200 arası 2 koyun, 201-399 arası 3 koyun, 400'de dört koyun ve bundan sonra her 100'de bir koyun,
- Her 30 sığırdan bir adet iki yaşına basmış dana/düve, her 40 sığırdan bir adet iki yaşını doldurup üçüne basan dişi sığır.
- 5 deve 1 koyun, 10 deve 2 koyun, 15 deve 3 koyun, 20 deve 4 koyun, 25-35 arası iki yaşında bir dişi deve, 36-45 arası üç yaşında bir dişi deve, 46-60 arası dört yaşında bir dişi deve, 61-75 beş yaşında bir dişi deve, 76-90 arası üç yaşında iki dişi deve, 91-120 arasında beş yaşında iki dişi deve.⁶¹
- Tarım ürünlerinde 5 vesk.⁶²

Hz. Peygamber yağmur, kar vb. şekilde kişinin herhangi bir masraf yapmaksızın suladığı tarım ürünlerinde onda bir zekâtın söz konusu olduğunu, deve vb. hayvanları kullanarak sulanan ürünlerde ise yirmide bir zekâtın olduğunu belirtmiştir.⁶³

⁵⁴ Örnek olarak bkz. Buhârî, İman, 1; *Zekât*, 1; Müslim, *İman*, 19; Nesâî, *Cihad*, 1.

⁵⁵ Bkz. Buhârî, *Zekât*, 3, 42; Müslim, *Zekât*, 24, 27; Nesâî, *Zekât*, 2; İbn Mâce, *Zekât*, 2; Ebu Ubeyd *el-Emvâl*, s. 444.

⁵⁶ Nesâî, *Zekât*, 4; Ahmed bin Hanbel, XXXIII, 220; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 18 (6824 no'lu hadis); Nesâî, *Zekât*, 4.

⁵⁷ Mâverdi'nin belirttiğine göre Mâlikiler, zekât ödemekten kaçınan kimseye bu cezanın uygulanabileceğini belirtmişler, diğer mezhepler ise bunu bir tür korkutma gibi kabul etmişlerdir. Bkz. Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 193. İbn Kudâme ise bu şekilde cezalandırma görüşünü İshak bin Râheveyh ile Ebubekir Abdülaziz'e nispet etmiştir. Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 428.

⁵⁸ Buhârî, *Zekât*, 63; Müslim, *Zekât*, 176.

⁵⁹ Bkz. Ahmed bin Hanbel, II, 118; Dârimî, *Zekât*, 7; Buhârî, *Zekât*, 31, 35, 36, 37, 41, 42; İbn Mâce, *Ebvâbü'z-zekât*, 4; Ebû Davud, *Zekât*, 1; Tirmizî, *Zekât*, 3; Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 500 vd.

⁶⁰ Bu nisaplara ilişkin Hz. Peygamber'den nakledilen hadis rivayetleri için bkz. Buhârî, *Zekât*, 35, 37, 42, 55; Müslim, *Zekât*, 1; Tirmizî, *Zekât*, 3,4,5,7; Ebû Davud, *Zekât*, 1; İbn Mâce, *Ebvâbü'z-zekât*, 4.

⁶¹ 1'den 120'ye kadar olan develerin ödenecek zekât miktarlarında fakihler görüş birliği içindedir. Hatta bu konuda icmân bulunduğu ileri sürülür. Deve sayısı 120'den fazla olduğunda mezheplerin görüşleri de farklılaşır. Bkz. Erkal, Mehmet, "Zekât", *DİA*, XLIV, 201.

⁶² Bir vesk yaklaşık 165 litreye (132 kg) tekabül etmektedir. Bkz. Erkal, Mehmet, "Nisab", *DİA*, XXXIII, 139.

⁶³ Buhârî, *Zekât*, 54; Müslim, *Zekât*, 7; Tirmizî, *Zekât*, 14; Ebû Davud, *Zekât*, 11; İbn Mâce, *Ebvâbü'z-zekât*, 17.

Zekât nisaplarıyla ilgili hadislerin kitaplarda biri tek tek sahabiler tarafından çeşitli mallarla ilgili rivayet edilen cüz'î rivayet, diğeri ise Hz. Peygamber tarafından yazdırıldığı belirtilen mektuplarda yer alan ve bütün zekât mallarını ayrıntılı olarak ele alan küllî rivayetler şeklinde olduğu görülür. Kaynaklarda üç mektuptan söz edilmekte olup Ömer bin Abdülaziz, kendi hilafeti döneminde bu mektupların izini sürerek ikisine ulaşmıştır. Bu mektupların biri Amr b. Hazm'a diğeri ise Hz. Ömer'e yazılmış olup her ikisinin muhtevası da aynıdır.⁶⁴ Yine kaynaklarda Hz. Ebubekir'in, Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e zekât memuru olarak gönderdiğinde kendisine Hz. Peygamber'in yazdığı söylenen mektubun bir kopyasını göndermiştir.⁶⁵ Kimi rivayetlere göre Hz. Peygamber bu mektubu memurlarına teslim etmemiş, ölünceye kadar kılıcının kabzasında taşımıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebubekir, onun vefatından sonra da ölünceye kadar Hz. Ömer bu mektupta yer alan talimatlara uygun hareket etmiştir.⁶⁶ Hz. Peygamber'in, Amr bin Hazm ile Yemenlilere gönderdiği belirtilen mektuba göre⁶⁷ Resûlullah Yemenlilere deve, altın ve gümüşten ne miktarda zekât alınacağını belirtmiştir.⁶⁸ Yine aynı mektupta tarım ürünlerinin zekâtına ilişkin nisaplar da yer almaktaydı.⁶⁹

Hz. Peygamber, zekâta tabi olup olmadığı konusunda çeşitli soruların bulunduğu kimi mallara ilişkin de açıklama yapmıştır. Söz gelimi kişinin köle ve atına zekât düşmediğini belirtmiştir.⁷⁰ Yine o tarım ürünlerinde yeşilliklerden, binek hayvanlarından da zekât almamıştır.⁷¹

1.2.2.4. Zekât İçin Memurlar Görevlendirilmesi ve Zekât Toplama Usulüne İlişkin İlkelerin Belirlenmesi

Hz. Peygamber zekât toplamak üzere memurlar görevlendirmiştir. Memurluk görevini hakkıyla yerine getirenlerin, evlerini dönünceye kadar Allah yolunda gazaya çıkmış gibi sevap alacaklarını, haksızlık yapanların ise tıpkı zekât vermeyenler gibi günaha gireceğini belirtirdi.⁷²

Bu memurların halktan zekâttan ayrı olarak hediye kabul etmelerine kesinlikle müsaade etmezdi.⁷³ Zekât memurlarına, kendilerine verilen iğneye bile dokunmadan, kendi hesaplarına geçirmeden aynen getirmelerini emreder, aksi davrananların âhirette büyük bir azapla karşılaşacaklarını belirtirdi.⁷⁴

Bir yandan zekât memurlarına insanların mallarının en değerlilerini almamaları talimatını verir⁷⁵ diğer yandan da halka zekât memurlarının razı edilmesini isterdi. Nitekim bir gün bedevilerden bir grup gelerek zekât memurlarının kendilerine zulmettiğini söylemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber bu bedevilere "sizler, zekât memurlarınızı razı edin" buyurmuştur.⁷⁶

Zekât olarak alınması gerekenden daha iyisini vermek isteyen kimselerin bu isteğini bazen zekât memurları geri çevirir, mal sahibi de gelip zekâtını bizatihi Hz. Peygamber'e öderdi.⁷⁷

⁶⁴ Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 447, 477.

⁶⁵ Buhârî, *Zekât*, 32, 33, 34, 36, 37, 38.

⁶⁶ Ahmed bin Hanbel, VIII, 253; Ebû Davud, *Zekât*, 4; Tirmizî, *Zekât*, 4.

⁶⁷ Dârimî, *Zekât*, 4.

⁶⁸ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, VI, 26.

⁶⁹ Tahavî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 35.

⁷⁰ Buhârî, *Zekât*, 44; Müslim, *Zekât*, 8; Tirmizî, *Zekât*, 3, 8; Ebû Davud, *Zekât*, 10; Nesâî, *Zekât*, 16.

⁷¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd*, II, 11.

⁷² Tirmizî, *Zekât*, 18-19; Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 492-493.

⁷³ Buhârî, *el-Hibe ve fâdluhâ*, 16; *el-Hiyel*, 14; Müslim, *İmâre*, 26; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 53 (6950 no'lu hadis).

⁷⁴ Müslim, *İmâre*, 30.

⁷⁵ Buhârî, *Zekât*, 40; Müslim, *İman*, 29; Tirmizî, *Zekât*, 6; İbn Ebî Şeybe, Ebubekir Abdullah bin Muhammed, *el-Musannef*, tah. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409, II, 353 (9831 no'lu hadis).

⁷⁶ Müslim, *Zekât*, 29; Tirmizî, *Zekât*, 20; Ebû Davud, *Zekât*, 5; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 354 (9838 no'lu hadis).

⁷⁷ Ebû Davud, *Zekât*, 4.

Zekât memurlarından halkın değerli mallarını alan kimilerine bu malları geri iade edip orta kalitede mal almalarını istediği olmuştur.⁷⁸ Yine zekât memurlarına sürüdeki yaşlı, damızlık hayvanı sürü sahibi istemedikçe almamalarını, zekât korkusuyla toplu olan malın dağıtılmamasını, dağınık olan malın birleştirilmemesini emrederdi.⁷⁹

Resûlullah zekât memurlarının hayvan sahiplerini kendi ayağına getirtmesini yasakladığı gibi hayvan sahiplerinin malını zekât memurlarından uzağa götürmesini de yasaklamıştır. Buna göre zekât memurları hayvan sahiplerinin hayvanlarını suladığı, otlattığı yerlere gidiyor zekâtı kolayca topluyor böylece ne memur ne de hayvan sahipleri için zorluk söz konusu oluyordu.⁸⁰

Zekât memurlarının bir bölümünü, arazilerden elde edilecek toplam ürün rekoltesini tahmin yoluyla hesaplamak üzere önceden gönderdiği olurdu.⁸¹ Hurma ve üzüm yaş iken toplam rekolte tahmin yoluyla belirlenir, sonra bunların kuru hali zekât olarak alınır.⁸²

Zekât memuru olarak gönderilen kimseler de zaman zaman Resûlullah'a zekât ahkâmına ilişkin soru sormak üzere mektuplar yazmışlardır. Mesela Yemen'e gönderilen Muaz bin Cebel, yeşilliklerde zekât olup olmadığını Hz. Peygamber'e sormuş, Hz. Peygamber de bunlarda zekâtın olmadığını bildirmiştir.⁸³

Ebu Ubeyd ve Tahavî'nin rivayet ettiğine göre Medine döneminin ilk yıllarında Allah Resûlü zekât toplamak üzere memur gönderdiğinde memurların hayvan zekâtlarını toplarken sürülerdeki yaşlı veya yaşlı küçük develeri, ayıplı hayvanları zekât olarak almalarını emreliyordu. Bunun amacı insanları zekâta alıştırmaktı. Sonraları gönderdiği memurlara sürülerdeki en değerli ve değersiz hayvanları almamalarını, orta değerde hayvanları almalarını emretmiş, ayrıca zekât olarak alınacak develerin yaşlarını belirlemiştir.⁸⁴

Resûlullah, Himyerlilerin Müslüman olması üzerine kendilerine zekât memurları göndermiş ve mektup yazmıştır. Yazdığı bu mektupta zekâtlarının zenginlerinden alınıp fakirlerine verileceği, Resûlullah ve ehl-i beytinin bu zekâta hakkının olmadığını belirtmiştir.⁸⁵

1.2.2.5. Zekât Sarf Yerlerinin Belirlenmesi

Zekât sarf yerleri hicrî 9. yılda indirilen Tevbe sûresinde belirtilmiştir. İlgili âyet şu şekildedir:

*“Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir fârz olarak ancak, fakirlere, miskinlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.”*⁸⁶

Hiz. Peygamber, zengin olanlara ve çalışıp kazanma kudretine sahip olanlara zekâtın helal olmayacağını belirtmiştir.⁸⁷

Hiz. Peygamber, çeşitli vesilelerle ehl-i beytin zekât malından almasının haramlığını ifade etmiş⁸⁸, ehl-i beytten olanların zekât malından yememeleri için özel gayret göstermiştir. Hatta Hiz. Hasan, zekât hurmasını ağzına attığında onu zorla dışarı çıkarttırmış ve “ehl-i beytten olanlara zekâtın haram

⁷⁸ Ahmed bin Hanbel, XXXIV, 294.

⁷⁹ Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 482.

⁸⁰ Ebû Davud, *Zekât*, 8; Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 496-497.

⁸¹ Tirmizî, *Zekât*, 17; İbn Mâce, *Zekât*, 18.

⁸² Ebû Davud, *Zekât*, 13.

⁸³ Tirmizî, *Zekât*, 13.

⁸⁴ Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 494; Tahavî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 33-34.

⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 590.

⁸⁶ et-Tevbe, 9/60.

⁸⁷ Ebû Davud, *Zekât*, 23; İbn Mâce, *Ebvâbu'z-zekât*, 26; Tirmizî, *Zekât*, 23.

⁸⁸ Müslim, *Zekât*, Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 50 (6939 no'lu hadis).

olduğunu bilmiyor musun?” demiştir.⁸⁹ Dahası o, ehl-i beytten olanları zekât memuru olarak da görevlendirmiyordu.⁹⁰

1.2.2.6. Zekâta İlişkin Bazı Hükümlerin Konulması

a. Zekât mallarının başka mallarla karışmaması için tedbirler almak

Hiz. Peygamber, zekât develerinin diğler hayvanlarla karışmamasına özel bir önem gösteriyor, bu hayvanları diğlerlerinden ayırt etmek için hayvanlara bazen bizzat kendisi damga vuruyordu.⁹¹ Buradan zekât mallarını diğler mallarla karıştırmayı önleyecek tedbirler almanın gerekliliğı hükmü anlaşılmaktadır.

b. Zekâtın vaktinden önce tahsil edilmesi

Zekâtı vaktinden önce aldığı da olmuştur. Meselâ Peygamberimizin amcası Abbas, zekâtı vaktinden önce vermek istemiş, Resûlullah da buna izin vermiştir.⁹²

c. Zekâtın toplandığı yerde dağıtılması

Hiz. Peygamber, Muâz bin Cebel’i Yemen’e gönderirken kendisine zekâtı o bölgenin zenginlerinden alarak o bölgenin fakirlerine dağıtma talimatı vermiştir.⁹³ Yine Ziyad tarafından zekât memuru olarak gönderilen İmran bin Husayn görevini bitirip geldiğinde Ziyad kendisine “hani mal nerede?” diye sordu. İmran “sen beni mal için mi gönderdin? Biz, Peygamber döneminde zekâtı onun emrettiğı gibi toplar sonra da onun emrettiğı şekilde [topladığımız yerde] dağıtırdık” diyerek Resulullah dönemindeki uygulamaya dikkat çekmiştir.⁹⁴ Bu rivayetler, sonraları fıkıh literatüründe “zekâtın toplandığı bölgede dağıtılmasının gerekliliğı” bağlamında ele alınıp tartışılmıştır.⁹⁵

d. Zekâta malın kendisi yerine kıymetinin verilmesi

Yemenlilerden zekât toplamak üzere hicretin 9. Yılında gönderilen Muaz bin Cebel’in uygulamaları da zekâta ilişkin kimi hükümlerin tespiti bakımından önem taşır. Muaz bin Cebel, buğday ve arpa zekâtının karşılığı olarak Yemenlilerden elbise almış ve bunun ödenmesinin Yemenliler için daha kolay olduğunu, ayrıca Medine’de bulunan ashab-ı kiram için daha faydalı olduğunu söylemiştir.⁹⁶ Kurtubî bu rivayetten iki sonucun çıkacağını belirtmiştir. Bunların birincisi zekâtın toplandığı bölgeden başka bir yere naklinin caiz oluşu, ikincisi ise zekâta malın kendi yerine kıymetinin ödenmesi.⁹⁷

e. Yıl içinde kazanılan malın (mâl-i müstefâd) hükmü

Hiz. Peygamber, yıl içinde kazanılan malın üzerinden bir yıl geçmedikçe o malın zekâtının verilmeyeceğini belirtmiştir.⁹⁸

f. Zekât korkusuyla dağınık malın toplanmaması toplu malın dağıtılmaması

Hiz. Peygamber, zekât korkusuyla dağınık malın toplanmasını, toplu malın dağıtılmasını yasaklamıştır.⁹⁹

1.3. Hiz. Peygamber Döneminde Teşri Kılınan Zekâta İlişkin Hükümlerin Genel Değerlendirmesi

⁸⁹ Buhârî, *Zekât*, 56; Müslim, *Zekât*, 161; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 50 (6940 no’lu hadis).

⁹⁰ Müslim, *Zekât*, 167.

⁹¹ Buhârî, *Zekât*, 68; Müslim, *el-Libâs ve’z-zinet*, 112.

⁹² Ebû Davud, *Zekât*, 21; Tirmizî, *Zekât*, 37. İbn Mâce, *Ebvâbü’z-zekât*, 7; Ahmed bin Hanbel, II, 192; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 86 (7067 no’lu hadis); Dârimî, *Zekât*, 12.

⁹³ Buhârî, *Zekât*, 1; Müslim, *İman*, 29.

⁹⁴ Ebû Davud, *Zekât*, 23; İbn Mâce, *Ebvâbü’z-zekât*, 15.

⁹⁵ Serahsî, *el-Mebcut*, II, 149; Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 310; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 427; Karafî, *ez-Zahîra*, III, 42.

⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 404 (10437 no’lu hadis); İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, II, 817.

⁹⁷ Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmî’l-Kur’ân*, VIII, 175.

⁹⁸ Tirmizî, *Zekât*, 10.

⁹⁹ Buhârî, *Zekât*, 33.

Hz. Peygamber döneminde zekâta ilişkin hüküm ve uygulamaları fikhî açıdan değerlendirdiğimizde şu tablo ile karşılaşırız:

1. Farklı görüşler de bulunmakla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla zekâtın aslı ilk olarak Mekke döneminde farz kılınmıştır. Mekke’de indirilen pek çok âyette fakirlere, yetimlere, esirlere, mahrum olanlara yönelik maddî yardımdan söz edilmiş, maddî durumu iyi olanların fakirleri doyurması ve fakirleri doyurmaya teşvik etmeleri istenmiş, bunu yapmayanlar kınanmıştır. Mekke’de indirilen âyetlerde zekât sürekli namazla birlikte zikredilmiş, namaz ve zekâtın önceki ümmetler ve peygamberlerin uygulamalarında da yer aldığı belirtilmiş, zekât vermeyen müşrikler eleştirilmiştir.
2. Mekke döneminde farz kılınmış olan zekâta ilişkin detaylar Medine döneminde sünnet tarafından tespit edilmiştir.
3. Medine döneminde zekât verilecek malların, nisap miktarlarının ve verilecek zekât miktarlarının belirlendiği, zekât toplamak üzere etrafa memurlar gönderildiği, Medine döneminin sonlarına doğru zekâtın verileceği sekiz sınıfın belirlendiği görülür.
4. Medine dönemi boyunca zekâta ilişkin hükümlerin bir anda teşri kılınmadığı, bazen sorulan bir soru, bazen karşılaşılan bir olay üzerine bir hükmün ortaya konduğu görülür. Yine zekâta ilişkin hükümlerin bir kısmı zekât memurlarının uygulamalarını Hz. Peygamber’in takrir etmesi sonucu teşri kılınmıştır. Bu dönemde zekât ahkâmına ilişkin teşri sürecini takip etmeyi zorlaştıran en önemli problem, konula ilişkin hükümlerin ilk olarak konulduğu hadislerin tayini ile bu hadislerin dönümlendirilme sorunudur.
5. Hz. Peygamber’in zekâta ilişkin koyduğu hükümlerde hem zekât alacak sınıfların hem de zekât mükelleflerinin maslahatlarını göz önünde bulundurduğu görülmektedir. Hz. Peygamber bunu sağlamak üzere malın üzerinden bir yıl geçmesi, malın orta kalitede olanının alınması, zekâtın toplandığı bölgede dağıtılması, mal sahiplerinin memurları razı etmeye, memurların da mal sahiplerine haksızlık yapmama teşvik edilmesi gibi hükümler koymuştur.
6. İnsanın sahip olduğu mallar içinden yalnızca dört grup mal zekâta tabi kabul edilmiştir. Bunlar belirli hayvanlar, belirli tarım ürünleri, ticaret malları ve paradır (altın-gümüş).
7. Zekât olarak ödenecek oranlar –hayvanlar dışındaki mallarda- beşte bir, onda bir, yirmide bir ve kırkta bir olmak üzere dört orandan ibarettir. Bu oranların belirlenmesinde insanların malı elde etme esnasında harcadıkları emeğin etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre insanın en az emek harcadığı define, maden gibi mallarda beşte bir, sulama konusunda masraf yapmadığı tarım ürünlerinde onda bir, sulama konusunda masraf yaparak daha fazla emek harcadığı tarım ürünlerinde yirmide bir, altın-gümüş gibi nemalandırmak için daha fazla emeği gerektiren para cinsinden mallarda ise kırkta bir olarak belirlenmiştir.
8. Zekât alacak sekiz sınıf belirlenirken iki şey dikkate alınmıştır: Birincisi ihtiyaç ikincisi ise Müslümanların menfaatidir. Fakir, miskin, köle ve yolda kalmış kişiler kendi ihtiyaçları sebebiyle zekât alırken zekât memuru, kalpleri İslam’a ısındırılanlar, borçlular ve Allah yolunda gaza edenler ise onlara zekâttan verilmesinde tüm ümmetin menfaati bulunduğu için zekâta pay sahibi olmuşlardır.¹⁰⁰
9. Hz. Peygamber’in uygulamalarından anlaşıldığına göre devlet zekât toplamada bir organizatör konumundadır. Zekâttan doğrudan yararlanan bir konumda değildir. Vatandaşların fakirlik sorununun çözümünde zekâtın katkısının devlete dolaylı yarar olarak döndüğü söylenebilir.
10. Zekâta ilişkin sünnetle sabit hükümlerin konulmasında Hz. Peygamber’in zamanın şartlarını, insanların durumlarını göz önünde bulundurarak beşerî insiyatif kullandığı, maslahata uygun olan çözümler ortaya koyduğu, maslahata uygun olması halinde kendisinin ortaya koyduğundan farklı uygulamalar geliştiren zekât memurlarının tasarruflarına ses çıkarmadığı görülmektedir.

¹⁰⁰ İbn Kayyim *Zâdü'l-meâd*, II, 8.

2. HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİNDE ZEKÂT

Hulefâ-i Râşidîn dönemini sadece zekât bakımından değil İslam'ın diğer amelî hükümleri bakımından da bir anlamda Hz. Peygamber döneminin devamı gibi düşünebiliriz. Özellikle zekâta ilişkin hükümler açısından düşünüldüğünde bu dönemin Resulullah döneminde zekâta ilişkin uygulamalarla üç yönlü bir ilişkinin bulunduğunu söylemek mümkündür:

- Teyid: Raşid halifeler, Hz. Peygamber döneminde hangi mallarda ne miktar zekât toplanacağı tespit edilmişse bu malları, nisap oranlarını ve zekât olarak alınacak miktarları aynen uygulamaya devam etmişler, bir anlamda Allah resulü tarafından tesis edilen hükümleri teyid etmişlerdir.
- Tafsil: Hz. Peygamber döneminde var olan kimi uygulamalar, hulefa-i râşidîn döneminde daha da geliştirilmiş, ilkeler tatbikata konulmuştur.
- Tecdid: Raşid halifeler döneminde Hz. Peygamber döneminde bulunmayan birtakım uygulamalar ortaya konulmuş, daha önce zekât alınmayan kimi mallardan zekât alınmış, zekât toplama usullerinde bir takım yenilikler yapılmıştır.

2.1. Hz. Ebubekir Döneminde Zekât

Hz. Ebubekir'in kısa hilafeti döneminde zekât toplama usulü, nisap, zekât memurlarının görevlendirilmesi gibi konularda Hz. Peygamber dönemi uygulamasının aynen devam ettirildiği görülür. Döneme ilişkin en dikkat çekici belge zekât nisapları ile ilgili Hz. Ebubekir'in Bahreyn'e zekât memuru olarak tayin ettiği Enes bin Mâlik'e gönderdiği mektuptur. Bu mektubun başında Hz. Ebubekir, mektupta yazılı miktarların bizzat Hz. Peygamber tarafından belirlendiğini belirttiğinden sonra kendisinden burada yazılı olan şekilde zekât istenen kimselerin bunu vermesini emretmiş, burada yazılı olandan farklı bir şey istenmesi halinde ise vermemesini emretmiştir.¹⁰¹

Bu dönemde zekât konusunda yeni uygulamalar bağlamında üç hususun göze çarptığı görülmektedir:

2.1.1. Zekât Vermeyenlerle Savaşılması

Hulefa-i Râşidîn döneminin zekât açısından belki de en farklı dilimini Hz. Ebubekir dönemi oluşturur. Zira bu dönemde zekât, bizatihi devletin siyasi otoritesinin tanınması ve devlet güvenliğinin tesisi gibi amaçlarla savaş konusu olmuştur. Hz. Ebubekir, zekât vermeyenlerle savaşma fikrini ortaya attığında başta Hz. Ömer olmak üzere çeşitli sahabiler bu fikre sıcak bakmamıştı. Hz. Ömer, "lâ ilâhe illallah diyen", "namaz kılan" kişilerle savaşılmasını doğru bulmadığını ifade ettiğinde Hz. Ebubekir namaz ile zekâtı birbirinden ayıranlarla, Hz. Peygamber'e verdikleri zekâtı vermeyenlerle savaşacağını belirterek bunu siyasi otoritenin tanınması meselesi olarak tanımladığını göstermiştir.¹⁰²

Hz. Ömer, Hz. Ebubekir'in bu düşüncesinin doğru olduğunu sonradan anladığını belirtir. Ancak Abdürrezzak'ın Musannef'indeki şu ifade yine de bu konuda kafasında bazı soruların olduğunu göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir: "Resûlullah'a, zekâtını memura vermeyip "ben kendim gereken yere veririm" diyen kişilerle savaşılıp savaşılmayacağını sormayı kızıl tüylü develere sahip olmaya tercih ederdim. Ebubekir onlarla savaşılacağı fikrini kabul etmişti.¹⁰³ Hz. Ebubekir'in bu uygulaması sonraki dönem fıkıh literatüründe konuya ilişkin normatif hükümlerin konmasına da kaynaklık etmiştir. Nitekim Mâverdî *Ahkâmü's-sultâniyye* adlı eserinde zâhir malların zekâtını ödemekten kaçınanlarla devlet başkanının savaşabileceğini belirtir. Çünkü adil devlet başkanına zekât ödemekten kaçınanlar bâğî / isyancı konumunda bulunurlar. Mâverdî, Ebû Hanîfe'nin zekâtını kendisi verip devlete ödemeyenlerle savaşılmayacağını belirttiğini nakleder.¹⁰⁴

Âlimlerin geneline göre Hz. Ebubekir'in zekât vermeyenlerle savaşmasını mürtedlerle savaşmasından ayrı değerlendirmek gerekir. Zira sahabenin ilk başta onlarla savaşmaya sıcak bakmaması bunların Müslüman olduğunu göstermektedir. Yine Hz. Ebubekir'in "namaz ile zekâtı birbirinden ayıranlarla

¹⁰¹ Buhârî, *Zekât*, 37.

¹⁰² Buhârî, *Zekât*, 1; Müslim, *İman*, 8; Ebû Davud, *Zekât*, 1; Nesâî, *Zekât*, 3; Vâkıdî, *er-Ridde*, s. 52; Buhârî, *Zekât*, 1; Müslim, *İman*, 32.

¹⁰³ Abdürrezzak, *Musannef*, IV, 43 (6915 no'lu hadis).

¹⁰⁴ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 180.

savaşacağı” demesi de onların namaz kılan kimseler olduğunu göstermektedir. Şu halde bu savaşı “dinden dönenlerle savaş” gibi değerlendirmek doğru olmayıp “itaatten çıkanları yeniden itaate almak”, “siyasal otoritenin tekrar sağlanması” gibi değerlendirmek daha doğrudur.¹⁰⁵

2.1.2. Müellefe-i Kulubun Payının Dondurulması

Hiz. Ebubekir döneminde Hiz. Ömer’in tasarrufu ile o zamana kadar zekâtın pay alan müellefe-i kulûba zekât payları bundan böyle ödenmemiştir. Rivayete göre bu grupta yer alan kişiler Hiz. Ebubekir’den zekâtın pay alabileceklerine dair yazılı belge almışlardı. Hiz. Ömer’e bu belgeyi götürdüklerinde o bunu yırtıp kendilerine şunu söylemiştir: “Resûlullah sizi İslam’a ısındırmak için bunu veriyordu. Bugün Allah dinini aziz kılmıştır. Şayet sizler İslam üzere sabit kalırsanız ne âlâ, yok bunu kabul etmezseniz aramızda kılıç vardır!” dedi. Bunlar Hiz. Ebubekir’e giderek “halife sen misin yoksa Ömer mi? Sen bize yazılı belge verdin ama Ömer bunu yırttı” diye şikâyette bulunmuşlar, Hiz. Ebubekir “inşallah odur” demiş ve Hiz. Ömer’in kararını onaylamıştır.¹⁰⁶

2.1.3. Zekâtın Devletin Ödediği Bağışlardan Kesilmesi

Hiz. Ebubekir’in torunu Kâsım bin Muhammed’in belirttiğine göre Hiz. Ebubekir, devlet gelirinden insanlara atâ vereceğinde kişiye “vadesi gelmiş zekât borcun var mı?” diye sorardı. Şayet kendisinin zekâtı ödenmesi gereken malı bulunduğunu söylerse atâdan kesinti yapardı. Vadesi gelmiş zekât borcu bulunmadığını söylerse atâsını kendisine verirdi.¹⁰⁷ Bu uygulamanın daha sonra Hiz. Osman tarafından yapıldığı da belirtilir.¹⁰⁸

2.2. Hiz. Ömer Döneminde Zekât

Zekât konusunda dört halife döneminde en çok tartışma ve uygulamanın olduğu zaman dilimi Hiz. Ömer’in hilafet yıllarıdır. Bu dönemde zekâtla ilgili gelişmeleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür.

2.2.1. Yeni Zekât Mallarının Belirlenmesi

Hiz. Ömer döneminde, daha önce zekâtın söz konusu olmadığı at, köle, mercan, anber ve bal gibi birtakım malların zekâtına ilişkin bazı tartışmaların olduğu görülmektedir. Hiz. Peygamber döneminde at ve kölelerden zekât alınmıyordu. Dahası Peygamberimiz bu konuda kafalarda oluşan soru işaretlerini “Müslümanın sahip olduğu köle ve atta zekât yoktur” şeklindeki açıklamalarıyla gidermişti.¹⁰⁹ Ancak Hiz. Ömer döneminde at ve köleden zekât alınmaya başlandı. Rivayete göre Şam halkı Ebû Ubeyde bin Cerrâh’a “bizim atlarımızdan ve kölelerimizden zekât al” diye teklifte bulununca o bundan kaçınmış ve durumu bir mektupla Hiz. Ömer’e bildirmişti. Hiz. Ömer de bundan uzak durdu. Şam halkı bu konuda tekrar ısrar edince Ebu Ubeyde yeniden meseleyi Hiz. Ömer’e yazdı. Bunun üzerine Hiz. Ömer şu cevabı yazdı: “Eğer onlar istiyorsa onların malından zekât al, sonra onlara geri ver. Kölelerini rızıklandır.”¹¹⁰

Aynı meseleye ilişkin bir başka rivayette ise Şam’dan bir grubun Hiz. Ömer’le bizzat görüşerek bu teklifte bulunduğu, Hiz. Ömer de Hiz. Peygamber ve Hiz. Ebubekir’in bunu yapmadığı gerekçesiyle buna sıcak bakmadığı, sonrasında sahabe ile istişare ettiği ve Hiz. Ali’nin şu sözünü kabul ettiği belirtilir: “Şayet senden sonra bu, sürekli alınan bir cizye gibi görülmezse onlardan bunu almak iyi, güzel bir davranış olur.”¹¹¹

Konuya ilişkin Hanefî kaynaklarda Hiz. Ömer’in atlardan zekât aldığı belirtilir. O, Ebu Ubeyde bin Cerrâh’a atların zekâtı konusunda yazdığı mektupta şunları söylemiştir: “At sahiplerine iki seçenek sun: Dilerlerse her bir at için bir dinar versinler. Şayet bunu tercih etmezlerse atların değerini belirle ve her iki yüz dirhemden beş dirhem al”¹¹² Bir başka rivayete göre ise Hiz. Ömer, Alâ bin el-Hadramî’yi

¹⁰⁵ Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 429.

¹⁰⁶ Serahsî, *el-Mebusut*, III, 9; Kâsânî, *Bedâiu’s-sanai*, II, 45.

¹⁰⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 406 (10463 no’lu hadis); Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 504.

¹⁰⁸ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 75 (7024 no’lu hadis); Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 504.

¹⁰⁹ Buhârî, *Zekât*, 44; Müslim, *Zekât*, 8.

¹¹⁰ Muvatta, *Zekât*, 38.

¹¹¹ Ahmed bin Hanbel, I, 245; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 35 (6887 no’lu hadis).

¹¹² Kâsânî, *Bedâiu’s-sanai*, II, 34.

Bahreyn'e zekât memuru olarak gönderdiğinde kendisine her bir at için iki koyun veya on dirhem zekât almasını emretmiştir.¹¹³

Tahavî, Hz. Ömer'in at ve köle sahiplerinin kendi talepleri üzerine onlardan tahsilatta bulunduğunu ve bunu zekâtın sarf yerlerine harcadığını ancak bunun zekât olmadığını, mal sahiplerinin dilediği zaman bunu men etme hakkının olduğunu belirtir.¹¹⁴

Hz. Ömer on kırba baldan bir kırba,¹¹⁵ mercan ve anberden beşte bir zekât almıştır.¹¹⁶ Şam bölgesinde zeytinden de zekât almıştır.¹¹⁷ Tâif bölgesindeki zekât memuru Hz. Ömer'e yazdığı mektupta bölgedeki kimi insanlara himâ [ikta] usulüyle toprak verdiğini ancak bu insanların daha önce baldan zekât verdikleri halde sonradan zekât vermediklerini belirtti. Hz. Ömer cevabî yazısında şayet baldan zekât vermeye devam ederlerse toprakların himâ yoluyla onlara verilmeye devam etmesini, vermezlerse toprakları onlardan geri almasını belirtti. Bu talimat kendilerine bildirilince baldan zekât ödemeye devam ettiler.¹¹⁸

2.2.2. Altın ve Gümüş Zekâtına İlişkin Uygulama Esaslarının Belirlenmesi

a) Vakas Uygulaması

Zekâtta iki miktar arasında zekâta tabi olmayan fazlalık için kullanılır. Söz gelimi 40 koyunda bir koyun zekât varken 121 koyunda iki koyun zekât verilir. 40 ile 120 koyun arasındaki fazlalık seksen koyun zekâta tabi olmayın "vakas" diye isimlendirilir. Hz. Ömer tarafından zekât memuru olarak görevlendirilen Enes bin Mâlik şöyle demiştir: "Ömer bana her yirmi dinardan yarım dinar zekât almamı, artan miktar dört dinara ulaştığında bir dirhem almamı, iki yüz dirhemden beş dirhem almamı, artan miktar kırk dirheme ulaştığında bir dirhem almamı emretti."¹¹⁹

b) Gümüş yerine ticaret malı tahsil edilmesi

Hz. Ömer, gümüş yerine ticaret malının verilmesini zekât olarak kabul ediyordu.¹²⁰

2.2.3. Ticaret Mallarının Zekâtlarına İlişkin Uygulama Esaslarının Belirlenmesi

a) Ticaret mallarının zekâtı için özel memurların (âşir) tayin edilmesi

Ticaret malı olanların zekâtlarını âşir adı verilen memurlara ödemesi uygulamasının Hz. Ömer döneminde başladığı anlaşılmaktadır.

b) Ticaret mallarının nisabının altın-gümüş nisabına eşitlenmesi

Hz. Ömer, âşir olarak belirlediği memurlarına şu talimatları vermiştir: "Müslümandan kırkta bir, zimmîden yirmide bir, harbîden onda bir alın."¹²¹ Hz. Ömer, nisap olarak iki yüz dirhem miktarını burada da esas almıştır. Nitekim Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazdığı mektupta "sana uğrayan Müslüman tâcirlerin her iki yüz dirheminden beş dirhem al" emrini vermiştir.¹²²

c) Ticaret mallarında zekâtın değer üzerinden ödenmesi

Hz. Ömer'in ayakkabı ve deri ticareti yapan Himâs isimli bir şahsa "mallarının değerini belirle ve zekâtını bu değer üzerinden ver" dediği belirtilir.¹²³ Bu rivayet Hanefîler tarafından bir yandan ticaret mallarından

¹¹³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanai*, II, 35. Ayrıca bkz. Ebu Yusu'f, *el-Âsâr*, s. 89.

¹¹⁴ Tahavî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, II, 27 (3045 no'lu rivayet).

¹¹⁵ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 62 (6970 no'lu hadis); Kâsânî, *Bedâiu's-sanai*, II, 61; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 20.

¹¹⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanai*, II, 68.

¹¹⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 374 (10048 no'lu hadis).

¹¹⁸ Ebû Davud, *Zekât*, 12; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 373 (10051 no'lu hadis).

¹¹⁹ Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 516-z517.

¹²⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II,

¹²¹ Kâsânî, *Bedâiu's-sanai*, II, 35.

¹²² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 355 (9844 no'lu hadis).

¹²³ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 96 (7099 no'lu hadis); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 406 (10456-10457 no'lu hadisler).

zekât alınması, diğer yandan da malın kendisi yerine değerinin verilebileceği konusunda delil olarak ileri sürülmüştür.¹²⁴

d) Tâcirlerin mal miktarları konusunda beyanlarının esas alınması

Ayrıca o, memurlarına “insanların mallarını teftiş etmeyin” diyerek tâcirlerin beyanlarına güvenmeleri talimatını vermiştir.¹²⁵

e) Ticaret mallarından yılda yalnızca bir kez zekât alınması

Hiz. Ömer, ticaret mallarından zekât almak üzere görevlendirdiği memurlara tacirlerden yalnızca yılda bir kez zekât almalarını ve zekâtı aldıklarına dair kendilerine belge vermelerini emretmiştir.¹²⁶

2.2.3. Hayvan Zekâtlarının Toplanmasına İlişkin Uygulama Esaslarının Belirlenmesi

Hiz. Ömer’in Tâif’e zekât memuru olarak gönderdiği Süfyan bin Abdullah es-Sekafi, koyun sahiplerinin çeşitli şikâyetlerini Hiz. Ömer’e şöyle aktarmıştır: “Koyun sahipleri bizlere diyor ki: Sizler hayvan sayımızı hesap ederken kuzuları da hesaba katıyorsunuz ama iş zekât almaya gelince kuzuyu almıyorsunuz.” Bunun üzerine Hiz. Ömer ona şu talimatı vermiştir: “Sahibi kuzuyu kucağında taşıyarak bile gelmiş olsa hayvan sayısını hesap ederken kuzuyu da say. Ama zekâtı kuzudan alma. Biz onlara yeni doğum yapımı, et için besleneni, süt alınanını, sürünün erkek hayvanını bırakmıyor muyuz? Bizim uygulamamız, sürünün en hayırlı hayvanları ile en kalitesiz hayvanları arasında orta yollu olandır.”¹²⁷ “Doğurgan koyunu, yeni doğum yapmış koyunu, et için olan koyun ve sürünün erkek koyununu alma. İki yaşına basmış koyunu al. Onlara “bu, sizinle bizim aramızda yarım [ortak] noktadır” de.”¹²⁸

Hiz. Ömer zekât malları arasında memeleri büyük koyunlar gördüğünde “sahipleri bunları gönül rızasıyla vermemiştir. İnsanları fitneye düşürmeyin, Müslümanların değerli mallarını almayın” diye uyarıda bulunmuştur.¹²⁹

Hiz. Ömer’in şikâyetleri önlemek üzere şöyle bir tedbir aldığı da kaynaklarda belirtilir: Koyun sürüsü içinden üçte birini sahibinin seçerek bir kenara ayırmasına izin verilir. Sonra kalan kısım ikiye bölünür ve zekât memuru bu iki kısım içinden dilediği kısımdan zekâtı tahsil eder.¹³⁰

2.2.4. Tarım Ürünlerinin Zekâtının Toplanmasına İlişkin Esasların Belirlenmesi

Hiz. Ömer, tarım ürünlerinin rekoltesini hesaplamak üzere görevlendirdiği memurlara “ağaçlardan yere düşebilecek miktarı ve bir de ürün sahibinin [ve âilesinin] yiyeceği miktarı düşün” diye talimat vermiştir.¹³¹

2.2.5. Zengin Yetim Çocukların Mallarından Zekât Alınması

Hiz. Ömer, yetim çocukların velilerinin zekât malını ticaret yapmak suretiyle nemalandırmalarını ve zekâtın bu malları tüketmesinin önlenmesini isterdi.¹³² Dahası kendisi, bakımında olan bir yetime ait malı işletmesi için tacirlik yapan Osman bin Ebi’l-As’a vermişti.¹³³

¹²⁴ Serahsî, *el-Mebsut*, II, 190.

¹²⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 416 (10572 no’lu hadis); Serahsî, *el-Mebsut*, II, 200.

¹²⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 417 (10585-10588 no’lu hadisler).

¹²⁷ Ebu Yusuf, *el-Âsâr*, s. 86; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 10 (6816 no’lu hadis); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 368 (9985 no’lu hadis); Serahsî, *el-Mebsut*, II, 173.

¹²⁸ Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, 480; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 451.

¹²⁹ Muvatta, *Zekât*, 28.

¹³⁰ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 12 (6817 no’lu hadis); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 368 (9989 no’lu hadis)

¹³¹ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 129 (7221 no’lu hadis).

¹³² Muvata, *Zekât*, 12; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 69 (6990 no’lu hadis); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 379 (10117 no’lu hadis).

¹³³ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 68 (6988 no’lu hadis).

2.2.6. Benî Tağlib Hristiyanlarından İki Kat Zekât Alınması

Hiz. Ömer döneminde Benî Tağlib Hristiyanları “cizye” adıyla ödeme yapmaktan kaçınarak Hiz. Ömer’e şu teklifte bulunmuşlardı: “Biz Arabız, cizye ödemeyiz. Şayet bizden cizye almaya kalkışırsan senin düşmanın olan Rumlara katılırız. Bizden, birbirinizden aldığının iki katını almaya razı olursan biz bunu yaparız.” Hiz. Ömer bu teklifi sahabe ile istişare etmiş ve sonunda onlardan zekâtın iki katını almaya razı olmuştu.¹³⁴ Bu uygulamayı daha sonra Hiz. Osman da devam ettirmiştir. Hiz. Ali, Benî Tağlib Hristiyanlarının sayısı ve gücü azalınca bu anlaşmayı bozmaya niyetlenmiş ama sahabe ile yaptığı istişare sonrasında anlaşmayı bozmayıp devam ettirme kararı almıştır.¹³⁵

2.2.7. Zekâtın Belirli Sınıflara Tahsis Edilmesi

Hiz. Ömer’e zekât olarak toplanan sığır ve koyun gibi hayvanlar geldiğinde bunların içinden süt verenleri tespit ederek zekâta muhtaç olan kimseler içinden bir eve onlara yetecek kadar verirdi. Bazen tek bir ev halkına on hayvan verdiği olur ve “yeterli gelecek atıyye, yeterli gelmeyen atıyyeden daha hayırlıdır” derdi.¹³⁶ Hanefîler bu uygulamayı zekâtın sekiz sınıfa eşit bir şekilde dağıtılmasının gerekli olmadığı, devlet başkanının ihtiyaca göre bunu taksim edebileceği hususunda bir delil olarak zikretmişlerdir.

Daha açık kimi rivayetlerde Hiz. Ömer’in ticaret mallarına sahip olan kimselerden zekâtı mal olarak aldığı ve bunu zekât sınıflarından belli birine verdiği belirtilir.¹³⁷

2.2.8. Zekâtların Devlet Ödeneklerinden Kesilmesine Son Verilmesi

Hiz. Ebubekir ve Hiz. Osman döneminin aksine Hiz. Ömer zamanında zekâtların devlet tarafından ödenen atâlardan kesilmediğine ilişkin rivayetler bulunmaktadır.¹³⁸

2.2.9. Zekât Malını Gizleyenlere Malî Ceza Uygulanması

Hiz. Ömer, malını zekâttan gizleyen kimselerin mallarının bulunduğu tespit edilmesi halinde onların mallarının beşte birini [ceza olarak] alıyordu.¹³⁹

2.3. Hiz. Osman Döneminde Zekât

2.3.1. Ramazan Ayının Zekât Ayı Olarak Belirlenmesi

Hiz. Osman, Ramazan ayı gelince insanlara “Zekât ayınız geldi. Malı olup da borcu olan borcunu malından düşsün, sonra kalan malının zekâtını versin.”¹⁴⁰ demiştir.

Hiz. Osman’ın bu uygulamasını Hanefîler borcun maldan düşülmesinin bir delili olarak kabul etmişlerdir. Yine burada Hiz. Osman’ın zekât toplamada kolaylık olsun diye Ramazan ayını belirlediği görülmektedir.

2.3.2. Devletçe Zekât Toplama İşinin Zâhir Mallarla Sınırlandırılması

Fıkıh kitaplarında Hiz. Osman’ın altın, gümüş ve tüccarın kendi bölgesinin dışına çıkarmadığı ticaret malları gibi bâtın mallardan zekât toplamayı bırakıp bu konuyu mal sahiplerinin kendisine havale ettiği, buna karşılık hayvanlar, tarım ürünleri ve tüccarın yanında getirip götürdüğü ticaret malları gibi zâhir mallardan zekât toplamaya devam ettiği belirtilir. Bunun gerekçesi olarak da bâtın malların zekât memurlarınca tespit ve teftişindeki zorluklardır.¹⁴¹

¹³⁴ Bkz. Ebu Yusuf, *el-Âsâr*, s. 91.

¹³⁵ Serahsî, *el-Mebsut*, II, 178.

¹³⁶ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanai*, II, 46.

¹³⁷ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 105 (7134 no’lu hadis); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 405 (10448 no’lu hadis).

¹³⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 407 (10468 no’lu hadis); Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, 505.

¹³⁹ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 18 (6825 no’lu hadis); İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 354 (9840 no’lu hadis)

¹⁴⁰ Muvatta, *Zekât*, 17; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 92 (7086 no’lu hadis); es-Serahsî, *el-Mebsut*, II, 160.

¹⁴¹ Serahsî, *el-Mebsut*, II, 169-170.

2.3.3. Zekâtın Devlet Ödeneklerinden Kesilmesi Uygulamasına Geri Dönülmesi

Hiz. Osman, zekât tahsilini devletin verdiği atadan yapmıştır. Nitekim Kudame isimli şahsın belirttiğine göre o şöyle demiştir: “Ben Osman’a yıllık bağışımı almak üzere geldiğimde bana “elinde zekâtını vermen gereken bir malın var mı?” diye sorardı. Ben “evet” dersem o malın zekâtını bağıştan alırdı. “Hayır” dersem bana bağışımı verirdi.¹⁴²

2.3.4. Atlardan Zekât Alma Uygulamasına Devam Etmesi

Hiz. Osman da Hiz. Ömer gibi atlardan zekât alma uygulamasını devam ettirmiştir.¹⁴³

2.4. Hiz. Ali Döneminde Zekât

Hiz. Ali dönemi siyaseten i savaşların ve karışıklıkların olduğu bir dönem olduğu için bu döneme ilişkin kayıtlarda onun bir halife olarak zekât konusunda ne tür uygulamalarda bulunduğunu tespit etmek bir hayli gctr. Kaynaklarda onun zekâta ilişkin belirli görüşleri yer almaktadır. Onun, halife olduğunda da bu görüşler doğrultusunda uygulamada bulunduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda zekât konusunda Hiz. Ali’ye nispet edilen çeşitli görüşlere yer vereceğiz.

2.4.1. Çalıştırılan Hayvandan Zekât Alınmaması

Kaynaklarda Hiz. Ali’nin “alıştırılan sığırlarda zekât yoktur” görüşüne sahip olduğu belirtilir.¹⁴⁴

2.4.2. Zekât Olarak Alınması Gereken Yaşta Deve Bulunmaması

Hiz. Ali, deve zekâtı toplamak üzere gönderilen zekât memurlarının ne yapması gerektiğini şu şekilde belirtmiştir: Zekât memuru, zekât olarak alınması gereken yaştaki deveden daha büyük yaşta bir deve alırsa hayvan sahibine on dirhem veya iki koyun verir. Daha düşük yaşta bir deve alırsa hayvan sahipleri on dirhem verir. Memur,  yaşına basmış dişi deve yerine  yaşına basmış erkek deve alırsa hayvan sahiplerinden on dirhem veya iki koyun alır.¹⁴⁵

2.4.3. Bazı Tarım rnlerinden Zekât Alınmaması

Hiz. Ali, baklagiller, elma ve salatalık gibi yeşilliklerden zekât alınamayacağını belirtmiştir.¹⁴⁶ Yine yazın biten mercimek, hububat gibi tarım ürünlerinden de zekât alınmaz.¹⁴⁷ Kimi rivayetlerde ise Hiz. Ali’nin sadece dört üründe zekâtın farz olduğunu söylediği belirtilir. Bu dört rn: Buğday, arpa, hurma ve kuru üzümdür.¹⁴⁸

2.4.4. Altın ve Gümüşün Zekâtı “Vakas” Uygulamasının Reddi

Hiz. Ali, Hiz. Ömer’den farklı olarak gmşte iki yüz dirhem’in üzerindeki miktarda herhangi bir “ara dilim / vakas” kabul etmemiş, iki yüz dirhemi aşan miktarın zekâtının yine kırkta bir hesabına göre ödeneceğini belirtmiştir.¹⁴⁹

2.4.5. Zengin Yetimlerin Mallarından Zekât denmesi

Hiz. Ali’nin bakımında Eb Râfi’i’n oğulları bulunuyordu. O, bu yetim çocukların mallarından zekât demiş ve “benim, velisi olduğum kimselerin malından zekât vermeyeceğimi mi zannediyorsunuz?” demiştir.¹⁵⁰

¹⁴² Muvatta, *Zekât*, 5; Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 76 (7029 no’lu hadis); Ebu Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 504.

¹⁴³ İbn Eb şeybe, *el-Musannef*, II, 381 (10143 no’lu hadis).

¹⁴⁴ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 19 (6820 no’lu hadis).

¹⁴⁵ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 39. (6902 no’lu hadis).

¹⁴⁶ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 119 (7188 no’lu hadis); İbn Eb şeybe, *el-Musannef*, II, 372 (10036 no’lu hadis).

¹⁴⁷ Abdürrezzak, *el-Musannef*, IV, 120 (7190 no’lu hadis).

¹⁴⁸ İbn Eb şeybe, *el-Musannef*, II, 371 (10024 no’lu hadis).

¹⁴⁹ İbn Eb şeybe, *el-Musannef*, II, 356 (9868 no’lu hadis).

¹⁵⁰ İbn Eb şeybe, *el-Musannef*, II, 379 (10113 no’lu hadis).

2.4.6. Devletin Zekât Toplaması Uygulamasında Aksaklıkların Söz konusu Olması

İbn Ebî Şeybe'nin el-Musannef adlı eserinde belirtildiğine göre Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman döneminde zekât devlet başkanı ve onların belirlediği şahıslar tarafından toplanırken Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonrasında insanlar farklı uygulamalara tabi olmuşlardır. Kimileri yöneticilere vermeyi uygun görürken kimileri zekâtını kendi vermeyi tercih etmiştir.¹⁵¹

Bir başka rivayette bizzat Hz. Ali'nin buna müsaade ettiği yer almaktadır. Rivayete göre bir kişi zekâtını halife olan Hz. Ali'ye getirmişti. Hz. Ali ona "sen bizden herhangi bir atâ / bağış alıyor musun?" diye sordu. Adam "hayır" diye cevap verince Hz. Ali ona "hem sana bağış vermeyip hem de senden zekât almamız olmaz" dedi ve zekâtını kendisinin taksim etmesini emretti.¹⁵²

2.5. Hulefa-i Râşidîn Dönemine İlişkin Genel Değerlendirme

Zekâtın müesseseleşme süreci Hz. Peygamber döneminde başlamıştır. Söz konusu dönemde zekât yükümlüsünün belirlenmesi, zekâta tabi mallar, nisap miktarları, ödenecek miktarlar, zekât tahsil usulüne ilişkin temel esaslar belirlenmiş ve buna yönelik uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Hulefâ-i râşidîn döneminde ise şu hususlar göze çarpmaktadır:

1. Hz. Peygamber döneminde zekâta tabi mallar, nisaplar ve ödenecek bedeller herhangi bir değişikliğe tabi tutulmaksızın aynen uygulanmıştır.
2. Hz. Peygamber tarafından ilke olarak konulmuş hükümler detaylandırılmış, uygulama esasları belirlenmiştir.
3. Maslahatın değişmesine bağlı olarak Hz. Peygamber döneminde zekâtın toplanmasına ilişkin teamüllerde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Bu kapsamda ticaret mallarının zekâtını toplamak üzere âşirlerin görevlendirilmesi, hayvan zekât tahsiline ilişkin yeni yöntemlerin ortaya konması, zekâtın toplanması için senenin belirli bir zaman diliminin belirlenmesi, belirli sınıfların (müellefe-i kulub gibi) paylarının ödenmemesi, zekâtın devlet ödeneklerinden kesilmesi, malını gizleyenlerin mallarının beşte birine el konulması vb. gibi uygulamalar yapılmıştır.
4. Zekâtın siyasî yönü öne çıkmış, zekât vermek devlete itaatle, zekât vermemek ise isyanla özdeş kabul edilmiştir. Zekât vermeyenlerle savaşılmak suretiyle zekâtın yalnızca bir ibadet ya da vergi değil aynı zamanda siyasal itaatin sembolü olduğu ortaya konulmuştur.
5. Hz. Peygamber tarafından zekâttan muaf tutulan at, köle vb. bir takım mallarda mal sahiplerinin ısrarlı talepleri üzerine zekât uygulamasına gidilmiştir. Bunda mal sahiplerinin talepleri yanında söz konusu malların sayısal ve değer artışının önemli etkisinin olduğu ve bu değerdeki malların zekât dışı kabul edilmesinin maslahata aykırı olacağı fikrinin hâkim olduğu anlaşılmaktadır.
6. İç savaşlar, fitne olayları vb. sebeplerle devlet gücünün zayıfladığı dönemlerde geniş halk kesimleri zekâtı devletin görevlendirdiği memurlara ödeme yerine kendileri dağıtma yoluna da gitmişlerdir.
7. Zekâta ilişkin yeni düzenlemeler en çok Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilmiştir. Bunun sebepleri arasında Hz. Ömer'in hilafet döneminin diğer halifelerin dönemlerinden farklı olarak siyaseten çalkantılı olmaması belirtilebilir. Zira Hz. Ebubekir'in hilafet döneminin oldukça kısa ve çoğunlukla isyanların bastırılmasıyla geçmesi, Hz. Osman döneminin ikinci kısmında Hz. Ömer zamanındaki valilerin çoğunun görevden alınması, Hz. Ali döneminde iç savaşların yaşanması söz konusu dönemlerde zekât ahkâmına ilişkin yeni düzenler yapıp uygulanmasını engellemiştir.
8. Fıkıh literatüründe zekâta ilişkin ahkâmın birçoğunun hulefâ-i râşidîn dönemi uygulamalarına dayandırıldığı görülür. Bu durum, usul-i fıkhıta sahabî kavlinin hüccet değeri bağlamındaki farklı tartışmaları paranteze alarak baktığımızda söz konusu dönemin fukaha nezdinde ideal ve normatif karakterini vurgulamaktadır.

¹⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 385 (10195 no'lu hadis).

¹⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, II, 386 (10213 no'lu hadis).

9. Hulefa-i râşidîn döneminde siyaset kurumunun zekâtla yakın ilgisi zekâta ilişkin hükümlerin nasslarda yer alana göre bir hayli genişlemesine ve zekâtın devlet bünyesinde müstakil bir hüviyete bürünerek müesseseleşmesine etki etmiştir. Bu dönemde zekâta ilişkin pek çok hükmün tespit ve uygulamasında şûra prensibinin işletildiği görülmektedir. Araştırma konumuzun dışında kalmakla birlikte İslam tarihinin sonraki dönemlerinde genel olarak belirli bir hanedanın yönetimde bulunması ve şûra ilkesinin görece olarak askıya alınması gerçeğinden hareketle sonraki dönemlerde zekâta ilişkin yeni gelişmelere paralel uygulamaların gerçekleştirilmediği, zekâtın kurumsallığı konusunda dört halife dönemindeki yapının ötesinde yeni hamlelerin yapılmadığı görülmektedir.

Kaynakça

- ABDÜRREZZAK, Ebubekir Abdürrezzak bin Hemmâm, *el-Musannef*, tah. Habiburrahman el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- AHMED BİN HANBEL, Ebu Abdillâh Ahmed bin Hilal bin Esed eş-Şeybânî, *el-Müsned*, tah. Şuayb el-Arnaut vd., y.y., Müessesetü'r-risâle, 2001.
- AYNÎ, Ebû Muhammed Mahmud bin Ahmed Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000.
- BEĞAVÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyin bin Mesud el-Beğavî, *Meâlimü'tenzil fî tefsîri'l-Kur'ân*, y.y., Dâru Tayyibe li'n-neşr, 1997.
- BEYHAKÎ, Ahmed İbnü'l-Hüseyin el-Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, Kahire: Dâru'l-vefâ, 1991.
- BEYZÂVÎ, Nâsiruddîn Ebu Saïd Abdullah bin Ömer el-Beyzavî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, Beyrut: Dâru ihyâit-türâsi'l-Arabî, 1418.
- BUHARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed bin İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, tah. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah bin Abdurrahman bin Fadl ed-Dârimî, *Müsnedü'd-Dârimî* (el-Ma'ruf bi Süneni'd-Dârimî); tah. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî, y.y., Dâru'l-muğni, 2000.
- EBÛ DAVUD, Süleyman bin Eş'as bin İshak bin Beşîr, *Sünenü Ebî Dâvud*, tah. Şuayb el-Arnaut vd., y.y., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- EBÛ UBEYD, Ebu Ubeyd el-Kâsım bin Sellâm, *el-Emvâl*, tah. Halil Muhammed Herrâs, Dâru'l-fikr, Beyrut, t.y.
- EBÛ YUSUF, Yakub bin İbrahim, *el-Âsâr*, tah. Ebu'l-Vefa el-Efgânî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- ERKAL, Mehmet, "Nisab", *DİA*, XXXIII, 138-140.
- ERKAL, Mehmet, "Zekât", *DİA*, XLIV, 197-207.
- ISFAHÂNÎ, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin bin Muhammed el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, tah. Safvan Adnan ed-Davudî, Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebubekir Abdullah bin Muhammed, *el-Musannef*, tah. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İBN HACER, Ahmed bin Ali bin Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, tah. Muhibbuddin el-Hatîb, Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-türâs, 1986.
- İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed İbn Hişâm Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, tah. Mustafa Sakkâ vd., Kahire: Şeriketü Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- İBN HUZEYME, Ebu Bekir Muhammed bin İshak, *Sahîhu İbn Huzeyme*, tah. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, t.y.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Şemseddin Muhammed bin Ebîbekr bin Eyyub bin Sa'd, *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-ibâd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- İBN KESÎR, Ebu'l-Fidâ İsmail bin Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, tah. Sami bin Muhammed Sellâme, y.y., Dâru Tıybe, 1999.
- İBN KUDÂME, Ebu Muhammed Muvaffakuddin Abdullah İbn Ahmed bin Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni*. Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968.
- İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed bin Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, tah. Şuayb el-Arnaut, y.y., Dâru'r-risâleti'l-âlemiyye, 2009.
- İBN ZENCEVEYH, Ebu Ahmed Hamid bin Mahled *el-Emvâl*, tah. Şakir Zib Feyyâz, Merkezü'l-Melik Faysal, 1986.

- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasen Ali bin Ebi'l-Kerem el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, tah. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, 1997.
- KARAFÎ, Ebu'l-Abbas Şihâbeddin Ahmed bin İdris el-Karâfî, *ez-Zahîra*, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1994.
- KÂSÂNÎ, Alaeddin Ebubekir bin Mesud el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanai' fi tertîbi's-şerâi*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986.
- KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed bin Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, tah. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim el-Atfîş, Kâhire: Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- MÂLİK BİN ENES, Mâlik bin Enes bin Mâlik bin Âmir el-Esbahî, *el-Muvatta*, tah. Muhammed Fuad Abdülbakî, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1985.
- MÂTURÎDÎ, Ebu Mansur Muhammed bin Muhammed bin Mahmud el-Maturîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2005.
- MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali bin Muhammed bin Muhammed el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Dâru'l-hadîs, Kâhire, t.y.
- , en-Nüket ve'l-uyûn, tah. es-Seyyid bin Abdülmaksud bin Abdürrahim, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, t.y.
- MÜSLİM, Ebu'l-Hasen Müslim bin Haccac el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, tah. Muhammed Fuad Abdülbakî, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, t.y.
- NESÂÎ, Ebu Abdirrahman Ahmed bin Şuayb bin Ali el-Horasanî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (el-Müctebâ), tah. Abdülfettah Ebû Ğudde, Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah bin Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vâl*, Beyrut: Dâru'l-kelimi't-tayyib, 1998.
- RAZÎ, Fahreddin Ebu Abdillâh Muhammed bin Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420.
- SERAHSÎ, Muhammed bin Ahmed bin Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1993.
- ŞİRAZÎ, Ebu İshak İbrahim bin Ali bin Yusuf eş-Şirâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-İmâmi's-Şâfiî*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut, t.y.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed bin Cerîr bin Kesîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'an*, tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- TAHAVÎ, Ebu Cafer Ahmed bin Muhammed bin Sellâme et-Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, Âlemü'l-kütüb, tah. Muhammed Zührî en-Neccâr vd., y.y., Âlemü'l-kütüb, 1994.
- TEMÎMÎ, Ebu Abdurrahman Abdullah bin Abdurrahman, *Tavdihu'l-ahkâm min buluġi'l-merâm*, Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2003.
- TİRMİZÎ, Muhammed bin İsa bin Sevre bin Musa bin Dahhâk et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî* (el-Câmiu'l-kebîr), tah. Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1998.
- USEYMÎN, el-Useymin, Muhammed bin Sâlin bin Muhammed el-Useymin, *eş-Şerhu'l-mumti' alâ Zâdi'l-müstakni'*, Dâru İbni'l-Cevzî, 1428.
- VÂKIDÎ, el-Vâkadî, Muhammed bin Ömer el-Vâkadî, *er-Ridde*, tah. Yahya el-Cubûrî, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1990.
- ZEMAŞŞERÎ, Ebu'l-Kasım Mahmud bin Amr bin Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki ġavâmidî't-tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, h. 1407.